

Constantijn de Grote  
*Traditie en verandering*

OLIVIER HEKSTER & CORJO JANSEN [redactie]

Uitgeverij Vantilt

ISBN 978 94 6004 096 2

© 2012 de auteurs, Nijmegen en Uitgeverij Vantilt, Nijmegen

*Boekverzorging* Brigitte Slangen, Nijmegen

*Lithografie* Fred Vermaat, Wijchen

*Omslagillustratie* Het Baptisterium van de St. Jan van Lateranen te Rome

*Foto* Fritz Csaba, Hongarije

*Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

# BIJLAGE Lof van de Heer. Met een wonder uit Bourgondië *Een vroegchristelijk Latijns gedicht uit de vierde eeuw*

*Vincent Hunink*

## INLEIDING

Poëzie was een luxe waar vroege christenen in het Westen geen tijd voor hadden. Hun godsdienst was een ernstige zaak en was bovendien officieel verboden. Christelijke auteurs hadden de handen vol aan het verdedigen van het christendom tegenover de argwanende buitenwacht en aan het bestrijden van verscheurende interne conflicten. Slechts een enkeling waagde zich aan een dichtelijk experiment, zoals Commodianus, die rond 250 een reeks duistere christelijke gedichten schreef in een bevreemdend, woest metrum.<sup>1</sup> Maar hij maakte geen school: degelijk, onartistiek proza bleef voor christenen de norm.

Dat veranderde in het jaar 313, toen keizer Constantijn het christendom legaliseerde. Daarmee kwam er ruimte voor nieuwe ideeën en nieuwe vormen, waaronder een echte christelijke poëzie. Maar het leidde niet tot een revolutie binnen de literatuur. Latijn schrijvende christenen knoopten nadrukkelijk aan bij de aloude, beproefde namen en technieken uit de lange, niet-christelijke traditie van Rome. Met name de grote dichter Vergilius bleef een groot voorbeeld.

Dat dit een goede zaak was had Constantijn zelf uitgedragen, onder meer in een beroemde, lange redevoering uit 320. Daarin stelde hij expliciet dat de ‘grootste dichter van Italië’ in zijn vierde Ecloga blij had gegeven van grote wijsheid: de daar beschreven geboorte van een bijzonder kind dat de wereld zou veranderen kon niet anders zijn dan een voorspelling van de komst van Christus.

Met die invloedrijke interpretatie was de al eeuwen op school gelezen geliefde dichter feitelijk opnieuw ‘salonfähig’ geworden.

En zo was het kader geschapen voor een Latijnse, christelijke poëzie: christelijke inspiratie, vergiliaanse vormtaal.

Een van de eerste schrijvers die de handschoen oppakte is een anonieme dichter uit Gallië. Ergens tussen 317 en 323 maakte hij een lofdicht op God en Constantijn in 148 vergiliaanse hexameters. Als aanleiding voor deze *Laudes Domini*<sup>2</sup> dient een wonder ergens in Bourgondië, mogelijk de stad Autun. Als een man wordt bijgezet in het graf van zijn reeds overleden vrouw zien de omstanders hoe de dode haar linkerarm verheft om haar man te verwelkomen.

De dichter barst vervolgens los in een tweevoudige lofprijzing van God. Eerst wordt Zijn rol als Schepper van alles belicht. Een dankbaar onderwerp natuurlijk, want er is veel moois in de wereld te noemen. Daarna volgt een tweede serie lovende regels, over de menswording van Christus, Zijn optreden op aarde en terugkeer naar de hemel. Het gedicht eindigt met een korte, maar intense lofprijzing van Constantijn. De keizer komt als schepsel ná Christus, veelzeggend genoeg, maar staat wel boven alle andere mensen, inclusief zijn eigen zoons. De contouren van een absoluut keizerschap, met God bovenaan en de keizer als de tweede in de hiërarchie, worden hier al zichtbaar.

Het gedicht is geschreven in keurig lopende hexameters.<sup>3</sup> De dichter zal dus wel hebben behoord tot de goed opgeleide bovenklasse, de Romeinse elite. Uit een paar details blijkt duidelijk dat hij met zijn tekst reageerde op Constantijns edict van 313. Hij wist de tekenen van zijn tijd dus goed te verstaan. Het gedicht laat zich daarmee allereerst lezen als een politiek belangrijke tekst.

Maar ook voor de ontwikkeling van het christelijk denken is de Lof van de Heer boeiend. Vooral de beknopte weergave van de geboorte en het handelen van Christus roept intrigerende vragen op. Waarom wordt Christus' kruisdood niet beschreven? Het centrale woord 'kruis' komt in het gedicht niet eens voor. Was het begrip te beladen, toch nog te zeer aanstootgevend? En hoe komt het apocriefe verhaal over Christus' hellevaart terecht in dit gedicht? En waarom staat het pas aan het slot, ná Christus' hellevaart, terwijl de episode in de niet-Bijbelse traditie altijd wordt gekoppeld aan het Paasverhaal?

Zo levert dit oudst bewaarde voorbeeld van reguliere vroeg-

christelijk Latijnse poëzie genoeg dat verwondering wekt. En hier en daar misschien ook bewondering.<sup>4</sup>

TEKST

*Lof van de heer*

Wie wil er klagen dat de deugd  
pas op het laatst beloond wordt?  
Of wie zegt dat Gods beloften  
langzaam, moeizaam gaan?  
Wie meet met louter mensenmaat  
besluiten van de Rechter  
aller tijden? Of vindt 'traag'  
wat eeuwen moeten brengen?  
Kijk, de grote dag die loon  
zal geven naar verdienste  
komt nabij! Daarvan getuigt  
een stralend, roemrijk feit.

Want waar met zijn massale vloed  
de Saône langs de oevers  
glijdt en traag zijn watermassa  
amper stromen laat, waar  
het Haeduer-volk, met Remus' stad  
zo hecht verbonden, woont,  
daar was een echtpaar vroom en trouw,  
jawel, ik weet het nog;  
de goddelijke wet bekroonde  
wat hun liefde waard was.

Beiden wensten éérs't te sterven,  
vóór de ander, want  
dan was een liefdevolle uitvaart  
wel voor hen verzekerd.  
Doch het lot beschikte anders:  
eerst vertrok de vrouw.

De echtgenoot, ontheemd, liet toen  
een holte slaan in de rots:  
voor mensen een gastvrij onderkomen,  
zij het na de dood,  
Die plaats bezocht hij zelf om eeuwig  
trouw aan haar te zweren:  
bij leven hadden zij één bed  
gedeeld, en nu Gods wil  
voltrokken was zou ook één graf  
hen beiden in zich bergen.

Zijn beloften op dat uur  
bereikten reeds zijn vrouw  
en zo bereidde zij een wonder  
voor die zuivere tijd!

Men bindt bij overledenen  
de armen en handen steeds  
stevig aan het dode lichaam  
vast: ze dienen goed,  
een mensenleven lang, voor al  
wat mensen moeten doen  
en mogen daarom niet ontbinden  
in een vormloos verval.  
Maar kijk, zodra de echtgenoot  
dan sterft, zodat hij in het  
eerder voorbestemde graf  
kan worden bijgezet,  
zodra zijn dood de poort des doods  
geopend heeft en in het  
huiveringwekkend huis onwelkom  
daglicht binnendringt,  
reikt daar de vrouw, ongelofelijk!,  
haar linkerhand omhoog:  
een tastbaar, levend liefdeblijk  
als welkom voor haar man.

Wie gaf gevoelens aan het graf?  
Wie maakte deze boeien  
los? Hoe kon die dode vrouw  
haar man als schim zien komen?

U doet dit alles, Christus, God!  
Uw tekens gaan hier voort!  
U laat ons stilaan zien hoe dode  
ledematen herrijzen.

Dat U kwam was reeds voorzegd  
door heilige profeten:  
onvergankelijk kind van God,  
Beheerser naast de Heerser.  
In geen van zijn gedachten is  
de Vader zonder U.

De zee kent nu op Uw bevel  
zijn vastgestelde grenzen:  
met zijn massa mag hij niet  
de aarde overspoelen!  
Zo omsluiten nu vlakke kusten  
bergenhoge golven.  
Ja, de aarde werd stabiel  
en kreeg van U veel gaven  
voor ons nut, door U geschonken  
met Uw Vaderliefde.

Met U als borg vertrouwen mensen  
zaaisel toe aan de voren,  
waardoor nieuwe oogst uit dorre  
plaggen bovenkomt.  
Op Uw bevel druipt nectar rijkelijk  
langs de wijnstok neer  
en druppelen sappen uit de bomen,  
heerlijk voor aan tafel,  
tevens heilzaam medicijn,

...en honing, zalig zoet!  
Op Uw bevel zijn alle dieren  
aan de mens onderdanig,  
buigen bomen zwaar beladen  
met vruchten naar omlaag:  
een nieuwe lading, jaar na jaar,  
waar niemand nog voor zaait.  
Op Uw bevel wordt door rivieren  
onze arbeid gesteund,  
hernieuwen zij ons leven met  
de zegen van hun water.  
En dankzij U is het zeevlak vol  
met zeilenrijke schepen,  
varen zeelui tot in havens  
achter oceanen.

Toen de elementen vaste  
vorm hadden gekregen  
mocht het bouwwerk van de hemel  
niet onaf blijven  
en zo tooide U het zwerk  
met lichten allerlei,  
ja, al wat aan de hemel straalt:  
Uw hand heeft het gemaakt,  
het vormt nu bij elkaar de Hof  
van U, de rijke Heer.

De wereldzee mocht niet woest  
of onherbergzaam zijn  
en wakkere zeelui zouden menig  
haven mogen tellen.  
Daarom werd de wilde zee  
met eilanden bezaaid,  
en zelfs omspoeld door hoge baren  
zou geen eiland vrezen:  
op zijn rondje grond weerstaat elk  
moedig aan de golven,

vol vertrouwen op Uw leiding.  
Want Uw achtbaar verbond  
stelt hoog én laag gelijk, gekoppeld  
in een en dezelfde wet,  
en laat ze niet de opgelegde  
grenzen overschrijden.

Verder mocht de aarde niet  
al te vlak of naakt zijn.  
Daarom hebt U heuvels doen  
verrijzen, klaar voor de wijnstok,  
en ook brede bossen lange  
schaduwen laten werpen.  
Daar mag dan geen desolate,  
kale stilte heersen,  
dus voorziet U de rijzige wouden  
van dieren zonder tal.  
Zo is er leven in het bos  
en buit voor wie wil jagen.  
Dan de vele vogels: duizend  
zoetgevooisde scharen  
doen met aardse harmonie  
het welluidend woud weerklinken.

Zo wilde U het jaar met vele  
vormen variëren  
om de mens een oogst te geven  
in een fraaie kringloop:  
niet voortdurend lange dagen  
die de grond verschroeien,  
ook niet louter korte die  
wat groeit van zon ontdoen.  
Natuurlijk moest er meer zijn dan  
werk, gezwoeg, geploeter:  
daarom brengt de bedauwde nacht  
de vermoeide mens rust.  
En om te zorgen dat die mens

gezond kan blijven leven,  
komen jullie, heilzame kruiden,  
zomaar op uit de grond.  
De Vader zaaide zelf, Zijn knik  
deed wat de ploeg bewerkt.

En ik? Al zat mijn lichaam achter  
ijzer goed beschermd,  
al was mijn stem van ijzer, kon ik  
zingen met duizend tongen,  
al Uw liefdesgaven noemen  
zou onmogelijk zijn.

Maar er is meer! Uw Vader, tronend  
op een verborgen plaats,  
voor mensenoog onzichtbaar en  
geducht voor iedereen,  
zond U naar onze aarde als Heer,  
als Meester van het leven.  
Al wie met passend eerbeton  
de Zoon is toegedaan  
en beiden zijn gebeden wijdt  
en naar het eeuwig leven...  
<...>

U houdt strikt vast aan zuiverheid  
en recht, maar na een zonde  
kunt U moeiteloos de wetten  
buigen, als een mens  
het voorgeschreven levenspad  
verblind verlaten heeft.

Uw aanblik moest voor onze zwakte  
wel bevattelijk zijn.  
Juist daarom gaf de Vader U  
een menselijk gezicht  
en sterfelijke ledematen.

Want wie durfde naar U  
op te zien als U de aarde  
betreden zou zoals U  
*bent* wanneer U bliksemschichten  
slingert met machtige hand  
en hooggelegen plaatsen laat  
sidderen voor straf,  
of ook wanneer U kalm op dorstige  
velden regen sproeit  
en aarzelende korenaren  
uit de voren trekt?

Maar Uw geboorte mocht ook niet  
onopvallend zijn:  
U werd ontvangen door een Maagd  
    want kuis of goed getrouwd  
was niet genoeg: dan kwam de Heer  
wellicht nog bij een broer...  
nee, onbezoedeld moest U zijn  
vanaf de moederschoot.

Zodra Uw jaren mettertijd  
op krachten kwamen ging U  
aan de slag: onwetende zielen  
redden met geboden  
van de Vader, zwervers leiden  
naar het rechte pad.  
Daarbij moest helder zijn: de regels  
komen echt van God.  
Om dat te tonen hebt U de dood  
onttroond, zieken verlost  
en onverhoopt hun levenstaken  
doen hervatten, blinden  
weer het daglicht doen aanschouwen.  
Daarbij liet U niets  
onbeproefd om kwalijke  
ideeën uit te bannen:

ja, U gaf de graven weer  
gevoel, en liet sinds lang  
geborgten ledematen weer  
rijzen naar licht en lucht;  
bemindde overledenen hoorden  
weer hun eigen naam.

En toen U als een goede Volger  
heel de Wet vervuld had  
en Uw hemelse geest zijn sterfelijk  
huis verlaten ging  
waarmee U allen onderwees  
de Wet voorop te stellen,  
alles voor de hoogste God  
te dulden, ja, dat ieder  
door verachting van de dood  
het eeuwig leven krijgt:  
na die vervulling van de orders  
van Uw vader ging U  
naar de hoge hemel terug.  
De lichtende ether houdt daar  
lome wolkenformaties weg:  
het luchtruim blijft van U.

Wel moest de omvang vaststaan van  
de massa der verdoemden  
die hun oren jammerlijk  
sluiten voor Gods regels,  
en de nieuwe wet mocht niet  
de oude doden binden.  
Daarom reikt U tot in de helse  
kerker, breekt de drempel  
los en laat ontelbare scharen  
vrij uit de duisternis gaan.  
Alleen gebrandmerkt goddeloos  
gespuis blijft opgesloten  
en U maakt er alvast plaats

voor zondaars van de toekomst:  
zij die niet in U geloven  
of maar doen alsof!

O heilige God en eerbiedwaardige  
Zoon van de hoogste God,  
zodra Uw naam klinkt zullen geesten  
zij die wreed vermoord,  
verjaagd uit eigen hart, het hart van  
anderen hebben bezet  
krijzen, verbleken en op bevel  
wijken, afstand nemen.  
(U verrichtte toch ook vroeger  
tal van wonderen?)  
Zo blijven ze zweven, los van alles,  
tussen hemel en aarde,  
want de Vijand die door U  
gebonden zit mag niets.

Ziet U thans hem die heer is door  
verdiensten, vader door goedheid,  
mild in zijn macht, een voorbeeld voor allen  
in het juiste leven,  
groot als zijn edicten die  
Uw hoogste wet bekrachtigt:  
maakt U h em mij tot een stralend  
winnaar: *Constantijn!*  
Geen beter schepsel schonk U ooit  
de aarde, noch zult U dat  
ooit nog schenken. Mogen de zoons  
hun vader evenaren.

## SLOTBESCHOUWING

- 1 Van Dam 2007.
- 2 Van Dam 2007, p. 9.
- 3 Girardet 2006, p. 155: 'ohne die Konstantinische Wende... hätte die Weltgeschichte einen anderen Verlauf genommen.'
- 3 Zie vooral het werk van N. Ferguson, met name zijn *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals* (1997).
- 4 Vgl. Van Dam 2011, p. 19-32, met name p. 27.

## BIJLAGE

- 1 Het gaat hierbij om verzen die duidelijk bedoeld zijn als hexameters, maar die klassieke regels van lange en korte lettergrepen vrijwel niet meer in acht nemen. De poëzie van Commodianus is vurig van toon en heeft een sterk eschatologisch karakter. Uit dit werk is nooit iets in Nederlandse vertaling gepubliceerd.
- 2 Zie P. van der Weijden, *Laudes Domini*, tekst, vertaling en commentaar, Amsterdam 1967. Een recentere tekst is: Aniello Salzano, *Laudes Domini*, introduzione, testo, traduzione e commento, Napoli 2001. Zie ook: Aniello Salzano, *Agli inizi della poesia cristiana Latina, autori anonimi dei secc. IV-V*, Salerno 2006, 55-79.
- 3 In de onder in deze bijdrage opgenomen, integrale vertaling is elke hexameter weergegeven met twee korte jambisch-trocheïsche verzen met respectievelijk vier en drie heffingen. Praktisch gezien kan dit gelden als het zevenvoetige jambische vers zoals M. d'Hane-Scheltema dat toepast voor haar vertalingen van Ovidius' *Metamorphosen* (1993) en Vergilius' *Aeneis* (2000), maar dan verdeeld over twee regels. Verder is de tekst voorzien van witregels. Deze indeling in 'strofen' of paragrafen dient alleen de leesbaarheid en gaat dus niet terug op het origineel.
- 4 De vertaling is gemaakt op basis van de tekst van Van der Weijden (zie noot 2), op enkele punten aangepast op grond van de uitgave van Salzano. Het teken <...> in de vertaling duidt op een lacune in het origineel. Een Latijnse tekst die parallel is opgemaakt aan deze vertaling is te vinden op: <http://laudes.vincenthunink.nl>. Ik dank dr. Michiel Op de Coul (Universiteit van Tilburg), die de tekst heeft meegelezen.